

Profet eller arvinge?

Gunnar Björling och modernismens figurativa landsflyktning

ÅR 1947 AVSADE SIG EIRIK HORNBERG ordförandeskapet för Svenska litteratursällskapet i Finland efter att sällskapet valt att belöna Gunnar Björling för verket *Luft är och ljus* (1945) och hans övriga produktion fram till dess. Hornborg, som lämnade sitt uppdrag efter tretton år som ordförande, ansåg att Björlings poesi stod för en nedbrytning av såväl de språkliga som de logiska formerna, med kaos som följd. Enligt Hornborg stred belölandet av Björling mot sällskapets uppdrag som bevarare av den svenskspråkiga litteraturen:

Detta krav uppfylla Björlings och hans epigoners arbeten icke. De äro ej skrivna på svenska – om också med till största delen svenska ord – och över huvud ej på något språk i ordets fastslagna betydelse. Deras formlöshet är resultatet av en användning av språkets element, vilken icke överensstämmer med språkets uppgift och möjligheter, och den innebär en total brytning med den urgamla, dels undermedvetna, dels medvetna strävan till klarhet och logik, som har lett till utveckling av språkets resurser som meddelelsemedel. Sprängas formerna, så finnes icke längre någon objektiv grund för bedömandet. Slår denna på subjektivt godtycke grundade riktning igenom, så blir följden kaos, och kontakten mellan det verkliga levande språket och det poetiska avskäres totalt.¹

Björling, som ansågs vara mer experimentell – eller med Clas Zilliacus ord modernare² – än de andra finlandssvenska modernisterna, hade

1. Olof Mustelin, *Forskning och vitterhet: Svenska litteratursällskapet i Finland 1885–1985*. Vol. 2. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland (SLS) 1986, s. 177.
2. Clas Zilliacus, "Avantgardet i öster: finlandssvensk modernism", Lars Lönnroth & Sven Deblanc (red.), *Den svenska litteraturen 5. Modernister och arbetardiktare: 1920–1950*, Stockholm: Albert Bonniers förlag 1989, s. 165.

vid tiden för uppmärksammandet befast sin ställning inom modernistkretsarna även om han under sin livstid aldrig nådde en bredare popularitet. Debutsamlingen *Vilande dag*, som kom ut 1922, väckte förvåning bland kritikerna, men överlag var mottagandet positivt. Ännu följande verk, den expressionistisk-symbolistiska *Korset och löftet* (1925), fick ett relativt positivt bemötande, men när Björling senare publicerade sig i tidningen *Quosego* (1928–1929), samt när han utgav den dadaistiska *Kiri-ra!* (1930), och inte minst den på eget förlag publicerade *Solgrönt* (1933), hade intresset för författaren svalnat och ersatts av oförstående.³ Poeten hade i och för sig under hela sin livstid anhängare som förstod och uppskattade hans uttryckssätt, men den bredare publiken tilltalades inte av sådana drag som kännetecknade Björlings produktion: det minimalistiska och det hermetiska, samt det språk som trotsade den konventionella syntaxen. Bland de finskspråkiga läsarna nådde Björling aldrig utanför poeternas och akademikernas kretsar, vilket redan åskådliggörs av det faktum att den första av hans diktsamlingar som i sin helhet översattes till finska inte utkom förrän år 2015.⁴

Hur nedslående Hornborgs dom över Björling än var tänkt att vara ("äro ej skrivna på svenska"), så är den samtidigt typisk för mottagandet av Björling i en bredare kontext än enbart den samtida; om kvaliteten på Björlings särartade språk – björlingskan – är forskarna överens. Så som översättarna av *Auringonvibreä* (*Solgrönt*), Peter Mickwitz och Pauliina Haasjoki konstaterar i sitt slutord, "Gunnar Björling brukar beskrivas som en poet med ett eget språk, och med detta avses inte en egen röst eller stil, utan mycket konkret *ett språk*"⁵. Mickwitz har

3. Fredrik Hertzberg, *Moving Materialities. On Poetic Materiality and Translation, with Special Reference to Gunnar Björling's Poetry*, Åbo: Åbo Akademi University Press 2002, s. 3.

4. Gunnar Björling, *Auringonvibreä*, käännös Pauliina Haasjoki & Peter Mickwitz, esipuhe Fredrik Hertzberg & Tuula Hökkä, Helsinki: Poesia 2015. Innan detta hade två översättningsurval utkommit under redaktion av Tuomas Anhava, *Kosmos valmiiksi kirjoitettu*, Helsinki: Otava 1972 och *Mahdollisen valtakuunta: Mietelmiä ja merkintöjä vuosilta 1922–1951*, Helsinki: Otava 1979.

5. "Gunnar Björlingistä on tapana puhua runoilijana, jolla on oma kieli, eikä sillä tarkoiteta omaa ääntä tai tyylä vaan hyvin konkreettisesti *kieltä*". Pauliina Haasjoki & Peter Mickwitz, "Jälkisanat", Gunnar Björling, *Auringonvibreä*, Helsinki: Poesia 2015, s. 123. Om inte annat anges, översättning av citat till svenska: Daniela Silén.

också påpekat att de drag i Björlings språk som kan betecknas som "icke-svenska" har varit särskilt utmanande att översätta.⁶

Forskningen kring poeten Björling har även haft som ett centralt syfte att förklara denna "icke-svenska". Man har sett honom som en outsider i förhållande till sitt språk. Samtidigt har man på grund av hans homosexualitet och okonventionella uttryckssätt velat tolka honom som en som också står utanför kulturen och samhället. En bild av poeten som en orfisk profet, som ur sin outsider-position – som poetisk landsflyktning – även kunde ställa sig utanför språkets och konstens konventioner, har målats upp. Betoningen av utanförskapet har lett till att Björlingtolkningarna ofta har kretsat kring en biografisk förklaringsmodell och man har sökt förklara poetens kryptiska sätt att uttrycka sig med hjälp av hans identitet. Utanförskapet är dock även ett drag som återkommer i Björlings karaktäriseringar av sig själv.

Så hur ska man då navigera mellan poeten Björling och textanalysen när författargestalten ohjälpligt tycks infiltrera analysen? Genom att jämföra mottagandet av Björling med en bredare modernistisk outsiderdiskussion beskriver jag hur det visionära utanförskapet, som ofta förknippas med poeten, egentligen är ett typiskt inslag i det modernistiska programmet snarare än ett biografiskt faktum. I detta sammanhang är det viktigt att den diskussion som förts om utanförskap och marginalisering i en modernistisk kontext historiseras genom att den placeras i en större samhällelig kontext. En central, filosofiskt och poetiskt förtätad ådra i detta sammanhang är gestaltningen av juden i landsflykt, som jag kartlägger som bakgrund till min studie av Björlingreceptionen. Diskussionen kring landsflykten ger ett nytt perspektiv på förhållandet mellan Björlings poesi och författargestalten i vår litteraturhistoria. Samtidigt fungerar Björling i min artikel som ett nationellt exempel på en bredare modernismdiskussion; landsflykten och det performativa utanförskapet har en central plats i den internationella modernismens självförståelse. I min läsning, där jag problematiserar landsflyktingsgestalten, stöder jag mig på Fredrik Hertzberg som i sin doktorsavhandling *Moving Materialities. On Poetic Materiality and Translation, with Special Reference to Gunnar Björling's Poetry* (2002)

6. Peter Mickwitz, "Auringonvihreä sarastus", 11/5 2015, URL: <http://areena.yle.fi/1-2713692> (hämtad 14/6/2017).

beaktar poetens personhistoria utan att reducera den till en fråga om identitet och representation.⁷ Så som jag vill visa i min analys av hur Björling i sina definitioner av sig själv refererar till utanförskap och tradition, bör Björlings uttryck studeras i termer av materialitet och performans, snarare än att det modernistiska utanförskapsnarrativet okomplicerat godtas. Performativitet betyder att språkliga yttranden inte bara ger uttryck för sakförhållanden utan också ger upphov till dem.⁸ Att verbalt ställa sig utanför majoritetskulturen kan i detta sammanhang uppfattas som en gest som verkligen förstärker och till och med skapar en sådan position. Det rotlösa figurerna – utanförskapet, landsflykten och judendomen – framstår då som centrala modernistiska, litterära grepp, som motsätter sig stagnation i en fast identitet och i stället möjliggör en pluralism och porositet i synen på identitet, ett upprivande av rötter och en omplantering av dessa.

BJÖRLING OCH DET BIOGRAFISKA UTANFÖRSKAPET

För den första mer omfattande undersökningen av Björlings produktion står Bo Carpelan. I sin doktorsavhandling närmar han sig ämnet ur ett nykritiskt perspektiv och fäster sig framför allt vid estetisk-formalistiska drag i poetens språk, som han närmar sig genom närläsning.⁹ Anders Olssons *Att skriva dagen: Gunnar Björlings poetiska värld* (1995) knyter i sin tur poetens produktion till ett bredare modernistiskt ramverk och kopplar ihop poetens uttryck med tidens litterära strömningar.¹⁰ Det gör även Leif Friberg i sin avhandling från 2004.¹¹ För ett helt annat sätt att närma sig Björling står Fredrik Hertzberg som undersöker Björlings språk med utgångspunkt i materialitet och översättningsteori, med särskild hänsyn till avbrottens, strykningarnas

7. Hertzberg, *Moving Materialities*.

8. Se John L. Austin, *How to Do Things with Words*, London: Oxford UP 1962 och Jacques Derrida, "Signature Événement Contexte", Jacques Derrida, *Marges de la philosophie*, Paris: Les Éditions de Minuit 1972, s. 365–392.

9. Bo Carpelan, *Studier i Gunnar Björlings diktning 1922–1933*, Helsingfors: SLS 1960.

10. Anders Olsson, *Att skriva dagen: Gunnar Björlings poetiska värld*, Stockholm: Bonnier 1995.

11. Leif Friberg, *Från sonett till drömtext. Gunnar Björlings väg mot modernism*, Stockholm: Almqvist & Wiksell International 2004.

och felens poetik i Björlings senare produktion.¹² Mikael Enckell, som också har skrivit mycket om Björling, har i sin tur sett den modernistiska poeten i en bredare idéhistorisk kontext, och studerat hans poesi ur psykoanalytisk synvinkel.¹³ Rabbe Enckells son, som också kände Björling personligen, förknippar avbrotten i poetens språk med konstens förmåga att behandla det undermedvetna och den Andre. I dessa drag ser han en koppling till den judisk-kristna, mystiska text- och tolkningstraditionen.

Värt att notera är att Hornborgs omdöme om Björlings poesi som en brytning med traditionen och det gemensamma språket ingalunda är ensamt i sitt slag, utan även senare diskussioner, såväl akademiska som populära, har betonat sambandet mellan det banbrytande i Björlings poesi och utanförskapet – det må sedan handla om socialt, ekonomiskt, sexuellt eller samhälleligt utanförskap.¹⁴ Mikael Enckell nämner det sociala och ekonomiska misslyckandet och utanförskapet som präglat Björlings produktion och betonar vikten av att detta beaktas vid en analys:

Ekonomiskt, sexuellt, socialt, stod han enligt sin omgivnings måttstockar inför ett totalt misslyckande [...]. Betydelsen av denna aspekt av Björlings livsläge på 1920- och 1930-talen är så som jag ser det tvåfaldig. Det föreligger ett närmast väl etiskt förankrat krav på läsaren och, ännu mer, på kommentatorn, att beakta den mänskliga och personliga bakgrunden till dikten som något angeläget och viktigt.¹⁵

12. Hertzberg, *Moving Materialities*.

13. Mikael Enckell, *I den frågandes själ?: essäer i judiska ämnen*, Helsingfors: Söderström, 1993; Mikael Enckell, *Själens som vägrade krympa: essäer i judiska ämnen*, Helsingfors: Söderström 2001; Mikael Enckell, *Okändhetens följeslagare*, Helsingfors: Schildts & Söderströms 2015.

14. Av de samtida analyserna se t.ex. Olof Enckell, "Vägen till Quosego", *Quosego. Tidsskrift för ny generation*, Borgå: Söderström & Förlags Ab 1971, s. xxxiv–xxxvi. Enckell, som var samtida med Björling, menar att bakgrunden till lusten att chockera och föraktet för såväl litterära som samhälleliga konventioner var psykologisk.

15. Mikael Enckell, "Liv och dikt hos den tidige Björling", Clas Zilliacus & Michel Ekman (red.), *Björlingstudier. Föredrag vid Gunnar Björling-symposiet den 18–19 maj 1992*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland (SSLS) 583, Helsingfors: SLS 1993, s. 55–56.

Enligt Enckell hängde känslor som skam, förödmjukelse och skuld ihop med den dolda homosexualiteten och var centrala upplevelser i Björlings inre verklighet.¹⁶

Enckell är inte ensam om att betona det biografiska. Uppfattningen om den tragiska outsidersn och missförstådda visionären återkommer även i andra tolkningar av Björlings poesi. Torsten Pettersson som forskat i den finlandssvenska modernismen ser likaledes en viktig koppling mellan det sociala utanförskapet och den konstnärliga kreativiteten:

På ett annat sätt ställdes Björling – liksom Virginia Woolf – av sin homosexualitet utanför en enhetlig majoritetskultur. Vad har då detta för betydelse för den konstnärliga innovativiteten? [...] Om man däremot redan från början har en del av sin identitet utanför en mainstream är det lättare att bryta med denna. [...] Det finns i många fall också en produktiv avoghet mot den majoritetskultur som man alltid i någon mån känner sig utstött från: ett ressentiment som kan ta sig uttryck i att man med njutningsfull fräckhet förkastar dess normer.¹⁷

Pettersson undersöker det konstnärligt visionära hos poeten genom att rikta blicken mot hans bakgrund och den identitet denna bakgrund skapar. I sin läsning baserar sig Pettersson således på ett slags Sartre-aktigt psykologisering som söker förklara litterär genialitet – Jean-Paul Sartre analyserar på motsvarande sätt det unika hos historiens litterära genier, såsom Gustave Flaubert och Paul Valéry – genom att i författarens liv leta efter svaret på frågan varför han blev som han blev.¹⁸ Även Fribergs analys försöker förklara det moderna hos Björling. I

16. Mikael Enckell, *Till saknadens lov*, Helsingfors: Söderström & C:o Förlags Ab 1988, s. 59.

17. Torsten Pettersson, "Modernismen en tillflykt för rotlösa finlandssvenskar", *Svenska Dagbladet* 6/10 2001, URL: www.svd.se/modernismen-en-tillflykt-for-rotlosa-finlandssvenskar (hämtad 14/6 2017).

18. Sartres berömda uttalande om Paul Valéry sammanfattar hans åsikt om bristerna i den marxistiska litteraturteorin: "Valéry est un intellectuel petit-bourgeois, cela ne fait pas de doute. Mais tout intellectuel petit-bourgeois n'est pas Valéry." Jean-Paul Sartre, *Critique de la raison dialectique. (Précède de Questions de Méthode). Tome 1. Théorie des ensembles pratiques*, Paris: Éditions Gallimard 1960, s. 44. "Valéry är en småborgerlig intellektuell, det är det inget tvivel om. Men varje småborgerlig intellektuell är inte Valéry.", Jean-Paul Sartre, *Till frågan om metoden*, övers. Ingela Thurén-Guerrien, Lund: Arkiv 1984, s. 49.

sitt verk försöker Friberg "situera" den finlandssvenska modernismen, och framför allt Björling, på det finska och internationella litterära fältet i lite samma anda som den franska sociologen Pierre Bourdieu som ville förklara hur konstnärens materiella-sociala position producerar konstnärligt kapital och kreativitet.¹⁹ Friberg betonar Björlings placering utanför den sociala skalan och motiverar detta med stöd i poetens brevväxling. "Och jag faller utanför alla idiotiska kategorier om borgare – GB var alltid GB, och mera proletär än – proletärerna. Borgare ändå!", skriver Björling och ställer politiska identitetskategorier mot varandra.²⁰

En delförklaring till Petterssons och Fribergs starka sammankoppling av poetens utanförskap och hans uttryck är att betoningen onekligen också går igen i poeternas egna försök att sätta ord på sin poetik, vilket illustreras av det brevutdrag av Björling som Friberg citerar. Rabbe Enckell skriver i essäsamlingen *Och sanning?* om förhållandet mellan konst och utanförskap: "Vi såg i konsten en frihet att *inte* nödgas inta en social position. Vår 'brist' var i våra ögon en stor förtjänst".²¹ Inne på samma linje är Robert Åsbacka, som i sin essä om R.R. Eklund och Hagar Olsson med det träffande namnet "Ekonomisk brist, litterär nödvändighet" gestaltar tidens konstnärliga kontext och hävdar att betoningen av utanförskapet var centralt för självförståelsen hos dåtidens poeter.²² Rabbe Enckell har vidare polemiskt skrivit att den finlandssvenska poeten är fyrfaldigt ensam: ensam så som varje författare är, avskild från den svenska kulturen, såväl som från den finskspråkiga litteraturen, och till slut dömd till den ensamhet som skapas av den finlandssvenska likgiltigheten och känslan av mindervärde.²³

Frågan om utanförskap är dock betydligt mer nyanserad än vad tolkningar baserade på den biografiska utanförskapsmodellen låter

19. Friberg, *Från sonett till drömtext*; Se t.ex. Pierre Bourdieu, "Intellectual field and creative project", *Social Sciences Information* 1969:2.

20. Friberg, *Från sonett till drömtext*, s. 16, 258.

21. Rabbe Enckell, *Och sanning?*, Helsingfors: Söderström & C:o förlagsaktiebolag 1966, s. 80.

22. Robert Åsbacka, "Ekonomisk brist, litterär nödvändighet", *Nykarlebyvyver* 2011–2012, URL: www.nykarlebyvyver.nu/sidor/texter/prosa/asbacka/div/ekobrist.html (hämtad 14/6 2017).

23. Enckell, *Och sanning?*, s. 35–36.

förstå. Detta märker vi när vi återvänder till Björlings beskrivning av sitt utanförskap i relation till ”alla idiotiska kategorier”, som inte alls är så entydig som Friberg låter förstå. I utdraget fränsäger sig poeten såväl borgerskapet som proletariatet och säger sig vara mer proletär än proletärerna. Benägenheten att samtidigt inta motsägelsefulla positioner går också igen i sättet på vilket Björling i utdraget vränger till sin egen talarposition. Han betonar att han alltid är sig själv, GB. Samtidigt talar han om sig själv i tredje person (”GB var alltid GB”), och stiger liksom utanför sig själv som för att betrakta sin egen person från utsidan. Liksom den politiska identiteten framstår även den personliga identiteten som instabil. Centralt i utdraget är inte *vad* man ställer sig utanför, utan utanförskapet i sig – och vidare: utanförskapet ter sig motsägelsefullt och ambivalent, kanske omöjligt. Vägran att låta sig kategoriseras är en paradox och måste förstås som en performativ gest och, för att tala klarspråk, som en *litterär metod* som har sin egen historiska och filosofiska kontext.

”DIKT ÄR LANDSFLYKT” – ROTLÖSHETEN SOM IDEAL FÖR
DEN MODERNISTISKA POESIN

Självklart har outsider-rollen också sina rötter i den urgamla uppfattningen om poeten som siare och i romantikens vandrarmotiv.²⁴ Modernismen gav dock motivet en ny impuls. De europeiska modernisterna firade utanförskapet som ett privilegium och likställde det med den siarposition som den intellektuella landsflykten garanterade.²⁵ Michael Gluzman, som har studerat modern poesi på hebreiska, poängterar att Ezra Pound och James Joyce upprepade gånger framhävde landsflyktens intellektuella fördelar, såsom individualitet, frihet och motstånd.²⁶ Utanförskapet i förhållande till den dominerande identiteten – den nationella tillhörigheten – sågs som en garanti för

24. Se t.ex. Tuula Hökkä, ”Tuntee ja kielen poetiikat”, Tuula Hökkä (toim.), *Oi runous. Romantiikan ja modernismin runouskäsitelyä*, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura (SKS) 2000.

25. I den finlandssvenska modernismens kontext har betoningen av utanförskapet också en koppling till Euterpe- och dagdrivargruppernas nietscheanism och nihilism.

26. Michael Gluzman, ”Modernism and exile: A view from the margins”, Michael Gluzman, *The Politics of Canonicity: Lines of Resistance in Modernist Hebrew Poetry*, Stanford: Stanford University Press 2003, s. 36–37.

klarsynthet och självtillräcklighet, i hög grad i det av upplysningen idealiserade världsmedborgarskapets anda.

Gluzman menar ytterligare att det alltså inte är så konstigt att den hemlösa, vandrande juden som står utanför samhället – ett praktexempel på folket som lever i diasporan – lyftes upp som en symbol för modernismen och *det moderna*.²⁷ Exempel på detta finner man i allt från juden Leopold Bloom som ”den moderna mannen” i Joyces *Ulysses*, Ezra Pound som var känd för sin antisemitism, till T.S. Eliots användning av den vandrande juden som figur. Ryska Marina Tsvetajevas konstaterande: ”alla poeter – judar”²⁸, blev också ett slags tes som senare även citerades av Paul Celan.²⁹ Tsvetajeva, som inte själv var judinna, levde i exil i sjutton år. Det ryska ordet *zbid* i hennes uttryck översätts ofta felaktigt med ”jude” trots att dess bokstavliga betydelse är en annan; ordet är ett pejorativt skällsord. Med andra ord är poeten, liksom det judiska folket, en utstött, landsflyktens medborgare. Han bebor språket, inte landet. Samma självdefinition finner vi även hos Björling: ”Min mor är judinna”, berättas han ha gett som svar på en antisemitisk utgjutelse, trots att hans mor inte var judinna. Enligt Enckell var uttalandet ett sätt att visa lojalitet mot den judiska tanketraditionen, speciellt för Baruch Spinoza och Oscar Levertin som Björling beundrade.³⁰ Vi kan också tänka oss att Tsvetajevas ord, som jämställer poetens utanförskap med judarnas utstötta position, ekar i bakgrunden av uttalandet. Eller snarare flyter de två betydelseerna i uttalandet ihop, som ett samtidigt omfamnande och förkastande av traditionen. Å ena sidan positionerar sig Björling som en del av traditionen genom att ta sin plats i den judiska matriarkala arvslinjen, där arvet är en moder som när och skyddar. Å andra sidan innebär det judiska arvet i sig självt, enligt Tsvetajevas ord, ett utanförskap och en lottlöshet i förhållande till traditionens huvudfära. Björlings performativa positionering av sig själv som jude innehåller samtidigt både tanken om trygghet – tillhörighet – och ett

27. Ibid.

28. ”V som christianejsem iz mirov / Poety - zidy!”, Marina Tsvetaeva, *Poem of the End. Selected Narrative and Lyrical Poetry*, transl. Nina Kossman with Andrew Newcomb, Dana Point: Ardis 1998, s. 88. ”I denna mest kristna av världar / alla poeter – judar!”

29. Paul Celan, *Die Niemandsrose*, Frankfurt: S. Fischer Verlag 1964.

30. Enckell, *Till saknadens lov*, s. 79–80.

bittert avsked. Gestens performativa kraft ligger just i tillhörighetens och lottlöshetens samtidighet.

Idealiseringen av det marginella har även sin samhälleliga resonans; landsflykten, som under 1900-talet blev symbol för poeten, hänger å ena sidan samman med upplysningstidens internationalism, å andra sidan söker den frigöra sig från den egna kulturens och samhällets singularitet för att nå alltets mångfald, så som Seamus Deane framför i sin artikel "Imperialism/Nationalism".³¹ Vad betyder detta då för den finlandssvenska modernismen? Tanken om att vara statslös stöter vi på även i Edith Södergrans poesi när hon i diktsamlingen *Framtidens skugga* (1920) skriver: "Vi äro alla hemlösa vandrare / och alla äro vi syskon. [...] Då vi icke hava något hemland kunde vi bli / ett folk".³² Rotlösheten och det kosmiska systemskapet slingrar sig samman i dikten, å ena sidan jämfällande, å andra sidan problematiserande; den feminina trädgården, som är diktens centrala topos, omgärdas i diktjagets vision av galler. Även R.R. Eklund definierar sig i ett brev till Hagar Olsson som en vandrare och outsider: "Är en smula vagabondnatur, har svårt att inpassa mig i färdiga förhållanden".³³ Genom fler- och minoritetsspråkigheten, kosmopolitismen och den geografiska isoleringen, var många finlandssvenska poeters upplevelse av utanförskap verklig, men landsflyktingar var de inte, med undantag för Henry Parland. Det är i stället fråga om poetens bildliga landsflykt: om spänningen mellan gränser och gränslöshet, som inom modernismen även förknippas med en upplevelse av rotlöshet.

Vidare är det värt att notera, vilket just Södergrans poesi lyfter fram, att den poetiska landsflykten – längtan till utsidan – är en trop, som i den modernistiska självförståelsen inte bara hänger samman med att vara poet, utan också med poesins uppgift och betydelse. I Södergrans postumt publicerade diktsamling *Landet som icke är* (1925) skapas bilden av poesin som en utopisk, autonom icke-plats, som ett land som inte finns: "Jag längtar till landet som icke är". Den paradoxala

31. Seamus Deane, "Imperialism/Nationalism", Frank Lentricchia & Thomas McLaughlin (eds), *Critical Terms for Literary Study*, Chicago: University of Chicago Press 1995, s. 367.

32. Edith Södergran, *Framtidens skugga*, Helsingfors: Holger Schildts förlagsaktiebolag 1920, s. 82.

33. Cit. i Åsbacka, "Ekonomisk brist".

bilden av en icke-plats återkommer i senare finskspråkig modernistisk poesi. Eeva-Liisa Manners *Tämä matka* (1956) bygger på en utopistisk poetisk returrese. Också i Paavo Haavikkos *Talvipalatsi* (1959) är en central figur som har att göra med resande just *orten* som framstår som en icke-plats; den genom negationer uttryckta platsens topos hänger samman med poesins strävan efter ett onåbart ursprung, som föds av poesin själv. På samma gång är det ett försök att nå utanför den stora massans kultur.³⁴ Längtan efter landet som icke är, till en ort som inte är en plats, kan jämföras med poetens yttersta utanförskap i relation till såväl samhället som de sociala normerna, och kommer mycket nära det Maurice Blanchot 1955 framför i verket *L'espce litteraire*. Blanchot kopplar ihop den centrala tanken om det ursprungliga med tanken på landsflykten och indirekt också judendomen.

Poeten är landsflykting, han har blivit fördriven från samhället, från regelbaserade uppgifter och begränsade plikter, från allt som är resultat, den greppbara verkligheten, makt. [...] Dikt är landsflykt, och poeten som tillhör dikten känner landsflyktingens otillfredsställelse: han är alltid utanför sig själv, utan födelseort, tillhörande utlänningarna och det som är utanför, utan intimitet och gränser.³⁵

För Blanchot, liksom för Södergran och Eklund, är poeten en irrande outsider, utan koppling till en viss plats eller synvinkel.

Orten som en icke-plats bildar en den modernistiska poesins *topos koinos*, en utopisk (icke-)plats; poesin äger rum på delat främmande land. Även T.S. Eliots *Wasteland* (1922), den ikoniska hörnstenen i den internationella modernismen, kan förstås i detta icke-platsens ramverk; Eliots icke odlingsbara land visar sig som ett litterärt fält för den kreativa förstörelsen, med det efterkrigstida, kaotiska London som motsvarighet – eller som en ort som inte är en plats utan snarare

34. Se Leena Kaunonen, *Sanojen palatsi. Pubujan määrittely ja teoskokonaisuuden bahmotus Paavo Haavikon Talvipalatsissa*, Helsinki: SKS 2001, s. 92–93.

35. "Le poète est en exil, il est exilé de la cité, exilé des occupations réglées et des obligations limitées, de ce qui est résultat, réalité saisissable, pouvoir. [...] Le poème est l'exil, et le poète qui lui appartient appartient à l'insatisfaction de l'exil, est toujours hors de lui-même, hors de son lieu natal, appartient à étranger, à ce qui est dehors sans intimité et sans limite." Maurice Blanchot, *L'espce littéraire*, Paris: Gallimard 1951, s. 249.

ett rum, om vi med rum förstår en potentialitet som inte är bunden till en plats. Icke-platsen handlar å ena sidan om nostalgi – om en längtan efter något som egentligen aldrig har existerat som sådant³⁶ – å andra sidan om en tvingande föraning om framtiden. Föremålet för begäret är omöjligt att nå, men gränsens liminala närhet framstår som väsentlig. Ortens trop syftar också på poesin som ett tillstånd av fri kreativitet, som en estetisk-moralisk fordran att inte höra hemma någonstans och att på så sätt höra hemma överallt. Så som Raymond Williams sammanfattar det, blir diktens autonomi ett modernismens gemensamma narrativ om ”flyktighet, hemlöshet, ensamhet, nödlidande självständighet”.³⁷

Haavikkos ort som inte är en plats an knyter vidare till den tids- typiska litterära tropen ”ingenmansland”, som ”hängde ihop med tiden och upplevelsen av den i mellanrummet mellan gårdagen och morgondagen”, så som Auli Viikari uttrycker det.³⁸ Av Viikaris undersökning framgår det att kopplingen mellan landet och språket blir central i den modernistiska litteraturen och att den vidare hänger samman med förgänglighetens problematik. Att de två världskrigen tidsmässigt ligger nära har uppenbart inverkat på hur tidens poesi – såväl den inhemska som den internationella – förhöll sig till historien och överlag till synen på både moderniteten och senare postmoderniteten, så som det framgår av de militaristiska konnotationer landstropen har. Den poetiska landsflykten är således en variant av det tänkesätt genom vilket man försökte undvika den normativa nationalstaten, och överlag allt vad nationstillhörighet/medborgarskap hette, kanske framför allt i den betydelse som den mellankrigstida nationalistiska diskursen definierade dem. Såsom Gluzman konstaterar vad gäller den landsflyktningstrop som präglar modernismen: ”det är fråga om en allmän, om än indirekt, sammanflätning av modernism och landsflykt,

36. Se t.ex. Riikka Rossi & Katja Seutu (toim.), *Nostalgia: kirjoituksia kaijuusta, ikävästä ja muistista*, SKS:n toimituksia 1137, Helsinki 2007.

37. “narrative of unsettlement, homelessness, solitude and impoverished independence.” Raymond Williams, *The Politics of Modernism: Against the New Conformists*, London: Verso 1989, s. 34.

38. ”Toinen välikohta, kenenkään maa, liittyi aikaan ja sen kokemiseen eilisen ja huomisen välillä.” Auli Viikari, ”Ei kenenkään maa. 1950-luvun tropologiaa”, Anna Makkonen (toim.), *Avoin ja suljettu. Kirjoituksia 1950-luvusta suomalaisessa kulttuurissa*, Helsinki: SKS 1992, s. 42.

samt landsflykt och judendom”.³⁹ Den moderna platsen ger alltså en möjlighet till motstånd genom den flykt som riktar sig utåt – en tanke som senare blir central i Theodor Adornos estetiska teori.⁴⁰ Som ett svar till Friedrich Nietzsche, som i *Den glada vetenskapen* (*Die fröhliche Wissenschaft*, 1882) skriver om privilegiet att slippa äga sitt hem, formulerar Adorno sin syn på dikotomin landsflykt och hem: ”Idag skulle man behöva tillägga: det hör till moralen att inte känna sig hemma hos sig själv.”⁴¹ För att låna Edward Said: ”[a]tt följa Adornos tanke innebär att man håller sig borta från ’hemmet’ för att kunna betrakta det med den landsförvisades fördomsfrihet”.⁴² Med andra ord innehåller den modernistiska självdefinitionens metaforiska rotlöshet även möjligheten till ett estetiskt och politiskt motstånd, som i sin tur har en central plats i den modernistiska poetiken.

PROFETEN I BRUNNSPARKEN – NYCKELN TILL
TOLKNINGEN LIGGER I FÖRFATTARFIGUREN

Som framgått av diskussionen i artikeln, framstår idealiseringen av marginalen och den Andre som ett centralt drag i den internationella modernismens program. Genom att omvärdera Björlingtolkningarna vill jag hävda att den diskussion kring marginalitet som fördes inom modernismen behöver granskas ur ett politiskt och historiskt perspektiv. Tankarna om utanförskap som har kopplats till både Björlings produktion och hans person, är även ett genretypiskt drag för modernismen, som hänger ihop med modernismens självförståelse. I detta sammanhang flätas utanförskap, landsflykt och judendom ihop, både begreppsligt och programmatiskt. Och vidare: betraktandet av detta

39. ”What we witness here, however, is a common, albeit tacit, double conflation of modernism and exile, and exile and Jewishness.” Gluzman, ”Modernism and Exile”, s. 37–38.

40. Se t.ex. Theodor W. Adorno, *Ästhetische Theorie*, Frankfurt: Suhrkamp 1973.

41. Theodor W. Adorno, *Minima Moralia. Reflexioner ur det stympande livet*, övers. Lars Bjurman, Lund: Arkiv 1986, s. 44. ”Dem müßte man heute hinzufügen: es gehört zur Moral, nicht bei sich selber zu Hause zu sein.” Theodor W. Adorno, *Minima Moralia: Reflexionen aus dem beschädigten Leben*, Berlin: Suhrkamp 1951, s. 58.

42. Edward Said, ”Tankar om exil”, *Från exilen*, övers. Mikael Löfgren, Stockholm: Ordfront 2000, s. 140, ”To follow Adorno is to stand away from ’home’ in order to look at it with the exile’s detachment.” Edward Said, ”Reflections of Exile”, Marc Robinson (ed.), *Altogether Elsewhere*, New York: Harcourt Brace 1994, s. 147.

begreppsliga kluster som en *resonanskammare* för modernismens självförståelse problematiserar i sin tur de psykologiserande synvinklarna på Björlings utanförskap som oftast fått stå oemotsagda av forskningen.

Björlingtolkningarnas problematiska förhållande till ett större modernistiskt ramverk framträder särskilt tydligt när man granskar hur bilden av poeten som utomstående hänger samman med epitet som betonar det unika, visionära och genialiska, varpå bilden av den modernistiska siaren framträder. Här ingår bland annat jämförelserna mellan Björling och Orfeus eller en missförstådd profet. Redan år 1930 beskrev Artur Lundkvist Björling, även känd som ”profeten i Brunns-parken”, som en modern Sokrates som vandrar runt i Helsingfors.⁴³ Anders Olsson är inne på samma linje när han skriver att ”Björling är en starkt bejakande diktare med ett profetiskt anslag”.⁴⁴ Även Mikael Enckell nämner att Björling hör till förnyarnas och profeternas skara och betonar dennes mystiska och esoteriska nyanser.⁴⁵ ”Den profet som Björling kanske kommer närmast i sitt antitetiska förhållningssätt är Lao-Tse”, skriver Enckell.⁴⁶

Beskrivningen av Björling som en modernistisk siarfigur betonar det unika i hans uttryck. Följaktligen har man inte sett hur han ingår i en större kontinuitet och tradition, utan i stället sett honom som en profet som står utanför, som bryter traditionen. Utanförskapet, det icke-platsbundna, som hänger samman med det profetiska, syftar också på landsflykt: ingen är profet i sitt eget land, lyder Bibelns sedermera idiomatiska sammanfattning. Betoningen av utanförskapet åskådliggör att Björling har setts som en outsider även i de modernistiska kretsarna: en poet i marginalens marginal. Friberg poängterar att Björling ansåg sig stå utanför Edith Södergrans, Hagar Olssons och Elmer Diktonius programmatiska modernism och att han ur den synvinkeln inte såg sig själv som modernist.⁴⁷ Samtidigt har det lyfts fram hur Björling på grund av sitt kryptiska uttryck knappt översattes och därför har fallit bort ur den internationella modernismens kanon

43. Artur Lundkvist, ”Resa i Finland: möte med modernister”, *Fönstret* 27/9 1930, s. 4.

44. Olsson, *Att skriva dagen*, s. 73.

45. Mikael Enckell, *Över stumhetens gräns*, Helsingfors: Söderström & C:o förlag ab 1972, s. 5.

46. *Ibid.*, s. 7.

47. Friberg, *Från sonett till drömtext*, s. 19.

trots att man obestridligt kan se honom som en föregångare även i denna kontext.⁴⁸ Även om Björlings förhållande till traditionen ur poetisk och filosofisk synvinkel har behandlats grundligt, har mindre uppmärksamhet fästs vid hur han anknyter till det bredare modernistiska programmet. Därmed har Hornborgs bedömning av Björlings brott mot traditionen upprepats i ett antal läsningar.

Björlings profetiska utanförskap kopplar poeten till mytens Orfeus, känd för sin gudomliga musik, som trotsande ensamhet och rädsla företar en resa till underjorden. Det finns flera versioner av Orfeus död. Med tanke på Björling är det intressant att homosexualiteten spelar en central roll i Ovidius version av Orfeus-myten: i *Metamorfoser* slits Orfeus i stycken av svartsjuka kvinnor på grund av att han efter Eurydikes död endast har hållit sig med manliga älskare. Såsom Friberg har påpekat är Björlings förhållande till de orfiska bilderna, som är framträdande i hans tidiga produktion, och den södergranska nietzscheanskt-metalyriska orfiskheten,⁴⁹ samt siarens roll som förknippas med dessa båda, mer komplicerad och konfliktfylld än vad man ofta har velat göra gällande.⁵⁰ Att Björling så ofta kopplas till Orfeusmyten visar även att senare forskning kanske alltför lättvindigt har tagit till sig modernisternas sätt att definiera sig själva. Samtidigt avslöjar det att en oproblematiserad uppställning där diktarfiguren förklaras med hjälp av dennes texter, eller där texterna förklaras med dikturen, går igen i Björlinganalyserna. Man läser således dikturen och hans verk som en helhet. De tolkningar som betonar utanförskapet har således fortsättningsvis sin grund i en biografisk läsning och modernisternas egna program.

Samtidigt är kopplingen mellan textanalysen och bilden av poeten stundtals problematisk även i Fribergs analys, till exempel då han behandlar stammandets figur:

48. Se t.ex. Leena Kaunonen, "Kirje, joka ei saavu: tulkinnan teorioista, maanpakolaisuudesta ja modernismista. Keskustelu professori Anders Olssonin kanssa", *Kirjallisuudentutkimuksen lehti Avain* 2008:3, s. 62.

49. "Jag är Orfeus. Jag kan sjunga hur jag vill." Edith Södergran, *Septemberlyran: dikter*, Helsingfors: Schildt 1918, s. 44.

50. Friberg, *Från sonett till drömtext*, s. 13.

Anomalin, bristen, det avvikande var ett med hela hans gestalt, med hela hans kropp. Skriftens elliptiska syntax har sin motsvarighet i det stakande och dröjande talet och hans starkt gestiska kroppsspråk med pannan som drog ihop sig i markanta breda bucklor och veck i de stunder han försökte formulera något speciellt viktigt. Björblings återkommande framhävande av skrivandet som en sinnlig, rent kroppslig aktivitet, bottenar på sätt och vis i en sådan direkt (djupt individuell) kroppslig motorik.⁵¹

Friberg ser ett samband mellan Björblings stammande och ”den språkliga osäkerheten”, och detta går igen även i hans läsning av en dikt i samlingen *Korset och löftet* där Björbling skriver: ”Som en stammares röst, jag finner ej orden; / som en mänska i främmande land”. I Fribergs tolkning handlar dikten om en språklig kris och han karaktäriserar diktjaget på ett sätt som i hög grad påminner om karaktäriseringar Björbling har gjort av sig själv:

Diktens subjekt är en främling inför ett språk som hela tiden glider undan och ställer denne utanför all gemenskap och delaktighet. Stammaren – främlingen i sitt eget modersmål sammanförs med den egentlige främlingen, utlänningen som inte behärskar omgivningens främmande tungomål. [...] Hela stycket tecknar en rad språkliga sammanbrott, en serie utanförskap som leder till ångest och desperation.⁵²

Man kan jämföra Björbling med Södergran, som gick i skola på ryska och började skriva dikter på tyska och som man därför ofta anser att närmar sig det svenska språket på ett kreativt sätt som utvecklar ett modernistiskt uttryck.⁵³ För Björbling var svenskan däremot på ett mera okomplicerat sätt det första poetiska språket. Även om en sammanlänkning av kroppsspråket och det poetiska uttrycket inte är ogrundat, är Fribergs analys ett typiskt exempel på hur man i tolkningar av Björblings poesi försöker bortförklara avbrotten och det svåra i poetens uttryck genom en analys som hänvisar till författargestalten. Överlag, såsom Fredrik Hertzberg påpekar, har det kryptiska i Björ-

51. Ibid., s. 35–36.

52. Ibid., s. 298.

53. Se Ebba Witt-Brattström, *Editbs jag. Edith Södergran och modernismens födelse*, Stockholm: Norstedts Förlag AB 1997, s. 45–56.

lings poesi ofta lett till att man har närmat sig den som en gåta som man måste hitta det rätta svaret på.⁵⁴ Då ser man på tolkningen av Björlings poesi som en exeges, som kan *lösa* det esoteriska uttryckets ogenomskinlighet och översätta uttrycket till en form som går att förstå. Som man kan observera i utanförskapsnarrativet, Orfeus-myten och betoningen av poetens homosexualitet, som alla förekommer i samband med analyser, har man ofta på ett eller annat sätt funnit svaret på gåtan i Björlings identitet, eller i den identitet som man föreställt sig att han hade.

Man kan finna exempel på samma narrativ också om man breddar perspektivet och ser på diskussionen kring den finlandssvenska modernismen som helhet, en diskussion som ofta beskrivit den modernistiska konsten som något som "hävdar ett ibland hotat existensberättigande och befäster en ofta vacklande identitet", som Torsten Pettersson uttrycker det.⁵⁵ Utan att alls vilja ifrågasätta språkpolitiska, geografiska och sociala positioners betydelse för estetiska fenomen, eller de estetiska fenomenens sociala funktion, vill jag betona att en reducering av den modernistiska poetiken till ett (dolt) uttryck för poetens identitet, också innebär att man underlåter att beakta litterära genresamband och förminskar diktanalysen till ett tolkningscentrerat letande efter rätt kod. Man kan också på många punkter ifrågasätta om Björling var en outsider i förhållande till den litterära traditionen och till det samtida poetiska fältet. Såsom Friberg betonar, stod poeten i själva verket i en levande dialog med traditionen och var inte alls den ensamma enstöringsprofet som man ofta har beskrivit honom som.⁵⁶ Också den närmaste kretsen spelade en central roll i Björlings arbete; till exempel bjöd poeten in sina vänner att föreslå strykningar i hans dikter och en intellektuell dialog med den närmaste kretsen var ett viktigt element i hans skrivprocess.⁵⁷ Snarare var traditionen

54. Hertzberg, *Moving Materialities*, s. 3.

55. Pettersson frågar sig i sin artikel varför ett tidigt brett genombrott av modernismen skedde just i Finland och inte i andra nordiska länder, och svarar: "Den första faktorn att beakta är minoritetens utsatta språkliga situation. Då som nu gjorde den att ordens konst hade en alldeles särskild dimension som saknas i en trygg etablerad majoritetskultur: litteraturen hävdar ett ibland hotat existensberättigande och befäster en ofta vacklande identitet.", Pettersson, "Modernismen en tillflykt".

56. Friberg, *Från sonett till drömtext*, s. 12.

57. *Ibid.*, s. 25; Enckell, *Till saknadens lov*, s. 62–63.

för poeten ett moderligt kontinuum ur vilket han öste inspiration i fråga om såväl form som filosofiskt tänkande.

BJÖRLING SOM LANDSFLYKTING – OM PROBLEMET MED
BEGREPPET HEMLÖSHET

Ett återkommande drag i Björlingforskningen är således en exegetisk tolkning av Björlings poesi baserad på poetens identitet. Särskilt tydligt blir detta i Mikael Enckells essäproduktion, där denne har jämfört den finlandssvenska modernismen – och speciellt Björling – med den judiska tanke- och tolkningstraditionen. Enligt Enckell är Björling och konst överlag analoga med judendomens letande efter det ursprungliga (Gud) och den messianiska väntan; enligt honom finner man samma tolkningsstruktur även i psykoanalysen som undersöker dynamiken mellan att gömma sig och stiga fram, så som exempelvis i Sigmund Freuds berömda fort-da-lek.⁵⁸ När Enckell tolkar Björlings ”Det oavslutades gud” i *Solgrönt* kopplar han ihop den spänning mellan gränser och gränslöshet som anses vara karakteristisk för Björling, med det kabbalistiska Ein Sof-begreppet som betyder oändlighet, bokstavligen ’inget slut’. Med utgångspunkt i gränsernas och gränslöshetens tematik jämför Enckell judendomen och poesin eftersom båda är marginella till sin essens och karakteriseras av ett utanförskap:

En annan, inte omedelbart judiskt anknuten, infallsvinkel i riktning mot Den Stora Magneten, kunde vi tro att är all litteraturs Moder: lyriken, lika impopulär och betydelsefull i sin envetna alstringskraft som judendomen. Man kan misstänka, ett dessa två på sätt och vis motstridiga attribut: kreativitet och impopularitet, hänger ihop och är varandras förutsättningar.

De tangerar varandra de två alstringsstarka och repulsiva ursprungstraditioner, grannar som de båda är i något viktigt avseende, till Den Stora Magneten, också på ett annat område. Som språkrör – inte alltid, men ofta – för hemlängtan, saknad efter den förflutna, står de i ett problematiskt och motstridigt förhållande till nostalgi, romantik och sentimentalitet.⁵⁹

58. Mikael Enckell, *Okändhetens följeslagare*, s. 20.

59. *Ibid.*, s. 103.

I Enckells tolkning handlar både poesi och judendom om en längtan hem. Med andra ord ser han överlag poesin som diasporisk, som en landsflyktig genre för vilken Björling är en paradigmatiske representant. Värt att notera i skribentens formulering är även hur han förankrar Björling i en nationalitetsterminologi då han beskriver honom som en poet som befinner sig mellan hemmet och landsflykten – en parallell han drar även då han nämner att Björling är en poet som understöder ”utsträckta medborgarrättigheter i universum”.⁶⁰ Samtidigt implicerar tolkningen av poesi som en landsflyktig genre att poesin till sitt väsen är marginell, icke-kommunikativ och subjektiv. I Enckells tankegångar ekar starkt den subjektcenterade tradition som har sett poesi som en monologisk och solipsistisk genre.⁶¹ Synsättet är redan i sig problematiskt eftersom det essentialiserar frågan om poesins kommunikativa aspekt. Samtidigt kan man ifrågasätta ett poetiserande av landsflykten eftersom ett sådan jämställande bortser från landsflykt som levd erfarenhet.

Därför är också landsflykten, som Enckell betonar, en fråga som det är nödvändigt att granska i en vidare kontext än enbart poetikens. Utanförskapet och den därtill hörande landsflyktstropen är ett begreppsligt knippe där olika frågor korsar varandra, frågor som handlar om nationalitet, nationalism och identitet, och som var centrala i den europeiska filosofin under mellan- och efterkrigstiden. Detta blir speciellt tydligt om vi närmare granskar den vandrande juden, modernisternas allegori för landsflykten, som spelar en viktig roll även i Enckells tolkning av Björling.

För vad är egentligen landsflykt? Den vandrande juden som karaktär är problematisk av den uppenbara, men sällan kommenterade, anledningen att landsflykt inte är ett poetiskt privilegium, utan

60. Enckell, *Över stumhetens gräns*, s. 18.

61. En sådan syn syns till exempel i G.W.F. Hegels och John Stuart Mills poesiuppfattning. Tanken om det icke-kommunikativa i poesin har rotat sig djupt i lyrikteorin, vilket är problematiskt särskilt när man beaktar hur eurocentriska dylika uppfattningar ofta är. Därför kunde man också säga att tanken om dikts subjektiva tidlöshet, dvs. det nämnda utanförskapets – icke-ortens – kronotop, kanske är något som skriver in sig i vår lyrikteoretiska tradition på ett djupare plan än enbart i förhållande till den modernistiska självförståelsen, vilket också syns i författarporträtten. Åsbacka påpekar: ”Den utanförstående diktaren är ett författarnas och litteraturhistorikernas skötebarn”, Åsbacka, ”Ekonomisk brist”.

för många poeter en faktisk situation. Såsom det påpekas av Chana Kronfeld, som forskat i modernistisk poesi på hebreiska och jiddish, är det särskilt motstridigt att de europeiska modernistpoeterna som betonade landsflykten ofta befann sig i en ekonomiskt och samhällsligt privilegierad position; de skrev på majoritetsspråket, såsom engelska, franska eller tyska, och deras produktion var på väg att nå en kanoniserad ställning. De europeiska modernisterna som i sina visioner positionerade sig utanför nationalstaten, hade i själva verket full tillgång till alla de privilegier nationaliteten erbjöd.⁶²

Med andra ord är landsflykten, glorifierad ur en privilegierad position, såväl ohistorisk som ur politisk synvinkel bedräglig, både som poetiskt etos och litteraturhistoriskt narrativ, eftersom den universaliserar och förminskar i verkligheten marginaliserade författares upplevelse av landsflykt och utanförskap. Annat är det med till exempel många latinamerikanska poeter i vars verk landsflykten inte är något poetiskt, och inte heller en kreativ längtan, utan en ångest som kommer sig av kampen för att överleva och ett upprivande utanförskap i den egna gemenskapen. Som S.R. Wilson skriver: "Att vara författare i landsflykt innebär inte att man saknar ett land utan att man saknar en allmänhet att rikta sig till."⁶³ En verklig landsflykt kan innebära ett smärtsamt hinder för att kommunicera med hjälp av poesin, men här handlar det om en tidsmässig och rumslig position därifrån man skriver, inte om genredrag för poesin *per se*. Därför är den poetiska landsflykten – samt icke-kommunikativiteten som begreppsligt hör samman med denna – alltså ett mycket problematiskt sätt att närma sig avbrotten i Björklings poesi.

DEN VANDRANDE JUDEN SOM BILD FÖR UPPRYCKANDE AV RÖTTER

Motsatsförhållandet som den idealiserade landsflykten implicerar, landsflykt/diaspora versus nationalstat, är problematiskt också ur den

62. Chana Kronfeld, *On the Margins of Modernism. Decentering Literary Dynamics*, Berkeley: University of California Press 1996, s. 2, 230–231.

63. "It is not that the writers who live in exile are persons without a country, rather, they are persons without a public". S.R. Wilson, "El Cono Sur: The tradition of exile, the language of poetry", *Revista Canadiense de Estudios Hispánicos* 8:2, 1984, s. 248–249.

synvinkeln att det tar för givet det nationalistiska projekt som döljer sig bakom begreppet nationalstat, trots att detta projekt borde granskas som en historisk produkt och inte som ett objektivet tillstånd. Diasporan behöver nämligen inte innebära en strävan efter att tillhöra en nationalstat. Emma Goldman, till exempel, tolkade diasporan som en fundamentalt judisk plats, som uttryckligen vänder sig mot eller från tanken om nationalstaten, inte understöder den.

Sarah Hammerschlag, som har undersökt judemotivet i en europeisk, mellankrigstida kontext, konstaterar att den allegoriska judendomen de facto kan ses som en biprodukt av det europeiska nationalistiska projektet.⁶⁴ Judemotivet har alltså olika nationalitets- och identitetsrelaterade funktioner i det franska 1900-talets tänkesätt. Det diasporiska folket kom att representera rotlöshet, en icke-myt, där nationalstaten, konstruerad av den nationalromantiska ideologin, kom att representera en *myt*. Denna myt är en "fiktions [...] vars roll är att presentera, till och med påtvinga, modeller och förebilder [...]. Genom att efterlikna dessa kan individen – eller stadsstaten eller ett helt folkslag – uppnå och identifiera sig själv", som Jean-Luc Nancy och Philippe Lacoue-Labarthe deklarerar.⁶⁵ Efter andra världskriget och förintelsen valoriserades den vandrande och rotlösa judendomen som en icke-myt med nära släktskap till den postmoderna fragmenteringen, fortsätter Hammerschlag.⁶⁶ Judendomen upphöjs således till en öppen, positiv identitet som vem som helst kan ikläda sig och med hjälp av vilken vem som helst kan framställa rotlöshet performativt.

Föreställningen om en dylik, öppen och marginell kategori finns också bakom den modernistiska självdefinition som betonar utanförskap.⁶⁷ Det utanförskap modernisterna understryker är således inte

64. Sarah Hammerschlag, *The Figural Jew. Politics & Identity in Postwar French Thought*, Chicago: The University of Chicago Press 2010.

65. "Le mythe [...] est donc un *fictionnement*, dont le rôle est de proposer, sinon d'imposer, des modèles ou des types à l'imitation desquels un individu – ou une cité, ou un peuple tout entier – peut se saisir lui-même et s'identifier.", Jean-Luc Nancy & Philippe Lacoue-Labarthe, *Le mythe nazi*, Paris: L'aube 1991, s. 34.

66. Hammerschlag, *The Figural Jew*, s. 12–13.

67. I kretsarna kring *Quosego* fördes livliga diskussioner kring nationalism och internationalism. Att överskrida den nationella synvinkeln handlar för Björling dock inte bara om internationalism. Överskridandet har även en kosmisk dimension, såsom det framgår av dikten "47II. Universalistisk Dada-Individualism", publicerad i det första numret år 1938, och av essän "Universalism", som poängterar gränslöshetens

så mycket en identitet som en litterär gest, där man tvärtom strävar efter att öppna för en mångfald och flexibilitet av identiteter, vilket vi märker om vi återvänder till Björlingcitatet om att han är en borgare men samtidigt mera proletär än proletärerna. Uttalandet öppnar via negationen upp de politiska identiteterna och kategorierna av självet så att de blir porösa: man kan stiga både in i och ut ur dem utan att de bildar fasta identiteter. På samma gång vägrar man att bosätta sig i det språk som ser identiteterna som låsta positioner. Den längtan efter att stå utanför som uttrycks i Björlings yttrande, är ett eko av modernismens programmatiska längtan ut ur den nationalistiska diskursen; diktens rotlöshet sammanlänkas med de litterära troperna som obundna och lösslitande strategier. På samma sätt innehåller Björlings ”min mor är judinna!” en liknande dimension av att slita upp rötterna; det skildrar en performativ gest med vilken man samtidigt deltar i traditionen – till och med en främmande tradition – och ställer sig utanför densamma. Det står klart att viktiga nyanser av Björlings poetisk-filosofiska tänkande går förlorade om detta tänkande reduceras till en fråga om poetens identitet. Tvärtom måste man beakta den mångfald av olika sätt på vilka de litterära figurerna och verkliga identiteterna kan flätas samman. För att förstå denna aspekt måste vi ännu för en stund, via judendomen, återvända till frågan om universalitet.

Diskussionen om den allegoriska judendomen nådde sin kulmen i maj 1968. En grupp studenter började använda sloganen ”nous sommes tous des juifs allemands” (”vi är alla tyska judar”) som en protest mot att rörelsens informella symbol och katalysator, den tyska juden Daniel Cohn-Bendit, hade nekats inträde i landet. Sloganen presenterade ”judendomen som ett emblem för offret och outsiders, en symbol vars innehåll enkelt gick att överföra”, sammanfattar Hammerschlag det hela.⁶⁸ Eller som det konstateras av filosofen Jacques Rancière, som har fäst sig vid det performativa i studenternas gest, handlade

estetisk-moraliska kvalitet. I det som kom att bli tidningens sista nummer, betonar Björling kopplingen mellan poesin och livet, en vitalistisk unicitet i mångfalden: ”Modernism är det icke-begränsade! det universella i rum, och – i medvetandet. Modernism är vår tids religion, liv, hälsa. Den är inte litterär skola, den är universum i var punkt.”, Gunnar Björling, ”Råhet”, *Quosego. Tidskrift för ny generation*, Borgå: Söderström & Förlags Ab 1971, s. 194.

68. ”the use of Judaism as an emblem for victim and outsider, an emblem whose content is easily transferable.”, Hammerschlag, *The Figural Jew*, s. 5.

det inte om att jämföra sig med offren eller om att universalisera offerskapet, utan om att vägra identifiera sig med ett själv som tillhörde nationalstaten. Med andra ord försökte de ogiltigförklara sin egen rätt till en nationell identitet.⁶⁹ Tjugo år efter lanseringen av sloganen presenterar Jean-François Lyotard i sitt verk *Heidegger et "les juifs"* judendomen som en öppen och rotlös kategori.⁷⁰ Lyotards gest, som enligt Kronfeld "universaliserar och approprierar 'judarna'" och "förnekar den judiska kulturella diskursens bokstavlighet",⁷¹ mötte överlag omfattande kritik speciellt från traditionen av amerikansk identitetspolitik; Lyotards uppfattning om judendomen ansågs vara reduktionistisk och essentialiserande och man ansåg att den representerade "allt det som är fel i det franska postmoderna tänkandet", som Hammerschlag sammanfattar.⁷²

Det som gör fallet intressant är att universalistiska och partikularistiska argument ställs mot varandra i den diskussion om "judarna" som Lyotard ger upphov till.⁷³ Den modernistiska diskussionen om landsflykten och nationalitetsproblematiken som förs i början på seklet anknyter med andra ord till en bredare identitetsdiskussion i den västerländska 1900-talsfilosofin. Såsom jag har velat visa genom att presentera Björlingtolkningarnas identitetscentrering, är frågan om spänningen mellan universalism och partikularism därtill också en litteraturhistorisk fråga: förmår litteraturhistorien identifiera den pluralism och det spektrum av olika litterära talarroller som hänger ihop med modernismens självuppfattning, eller skrivs litteraturhistorien identitetscentrerat genom att den slår fast att det lyriska jaget är ett uttryck för författarfiguren? Det senare är ofta oundvikligt om

69. Jacques Rancière, *Aux bords du politique*, Paris: La fabrique 1998, s. 127.

70. Jean-François Lyotard, *Heidegger et "les juifs"*, Paris: Galilée 1988, s. 152.

71. "Lyotard's universalizing appropriation of 'the jews';" the literality of Jewish cultural discourse is blatantly denied.", Kronfeld, *On the Margins of Modernism*, s. 261, 231.

72. "As such, he was perfectly positioned to become in the American context the exemplar of all that was wrong with postmodern French thought.", Hammerschlag, *The Figural Jew*, s. 9.

73. De universalistiska argumenten har en bakgrund i den franska republikanska historien, som man fortfarande ser spår av i diskussioner om det offentliga bruket av religiösa symboler, och i Slavoj Žižeks argumentation mot en politisk korrekthet. Det andra argumentet, som försvarar partikularismen, är i sin tur förankrat i den nordamerikanska identitetspolitiken och visar sig till exempel i den aktuella diskussionen om kulturell appropriering.

kontexten för undersökningen är ett dunkelt *det moderna* och man läser dikten som ett uttryck för detta. Till exempel är föremålet för Fribergs kontextuella undersökning de finlandssvenska samhälleliga och mentala förhållandena i relation till det moderna och moderniseringen. Då framträder poetens kännetecknande utanförskap som en återspeglning av det moderna rummet, som individens svar på det moderna samhällets splittring och upplösningen av fasta betydelser.

Men man borde även fråga sig vilken roll litteraturen har i detta sammanhang; hurdana samhälleliga och politiska dimensioner har den litterära figurationen i tidens historiska kontext? Intressant i Hammerschlags argument är den koppling hon gör mellan litterära figurer – eller litteratur över huvud taget – och skapandet av nationalstater. Gluzman är på samma linje då han föreslår att "[l]itteraturens roll i byggandet av nationer – för att låna Stephen Greenblatt, dess djupt funktionella användbarhet – blir särskilt synlig i dess konstruktioner av litterärt värde".⁷⁴ Med andra ord, om man tar fordringen att granska den finlandssvenska modernismen ur historisk synvinkel på allvar, borde man se på implikationerna av de fenomen som hör ihop med den finlandssvenska modernismen ur ett bredare perspektiv, i relation till det nationalistiska projektet inte bara i Finland, utan i hela Europa. Det innebär bland annat att landsflyktingen som figur granskas som en del av diskussionen om nationalitet och identitet som bland annat tar sig uttryck i den internationalism som också var viktig i kretsarna kring *Quosego*. När man gör detta ser man att de litterärt konstruerade identiteterna och den modernistiska självdefinitionen förhåller sig till det tidiga 1900-talets nationella projekt på ett betydligt mer komplicerat och mer dialogiskt sätt än vad den psykologiserande forskningen har hävdad.

TILL SLUT

I min artikel har jag velat fästa uppmärksamhet vid att det psykologiserande utanförskapsnarrativet bör granskas kritiskt och historiskt, på så sätt att man sammanbinder den finlandssvenska modernismen

74. "Literature's role in nation-building – indeed, in Stephen Greenblatt's words – its deep functional utility, becomes extremely visible in its constructions of aesthetic worth.", Gluzman, "Modernism and exile", s. 2.

med den europeiska medborgarskapsdiskursen. Jag har också visat hur Björblingläsningar som oproblematiskt tar avstamp i myten om utanförskap inte gör rättvisa åt poetens nyansrika förhållande till traditionen, språket och identiteten. För trots att man kan uppfatta att allt i Björblings poesi utspelar sig på gränsen, i mellanrummen, fäster sig detta inte på personen eller identiteten – trots att människan förvisso är ständigt närvarande i hans poesi. I stället för en fast identitet, kan man i Björblings poesi och brevväxling ana en pluralistisk lek med identitetens porositet. Det är fråga om att i enlighet med modernismens rotlösa ideal ta till sig olika litterära talarroller bara för att i nästa sekund förkasta dessa. Detta är den sida av Björbling som har ignorerats av den forskning som tar avstamp i poetens outsider-identitet.

Också den materialitet som med förbluffande påtaglighet utmärker Björblings dikter är ett särdrag som har blivit åsidosatt till förmån för de identitetscentrerade uppfattningarna om poeten. Fredrik Hertzberg betonar den nästan fysiska särart som kännetecknar Björblings poesi och motsätter sig på samma gång de tolkningar som har gjort gällande att poeten skulle ha varit en utomstående i förhållande till sitt eget språk: "Jag tror att man kan se hans syntaxlösa satser som primärare, mer direkta, än vanliga satser. Det är som om han hade velat krypa under skinnet på språket, eller som om han strävat mot att låta sig bäras bort av det. Ordens omedelbarhet är en sida av deras kroppslighet, de är som ett slag i ansiktet eller som en smekning."⁷⁵ Enligt Hertzberg befinner sig Björbling således inte utanför språket, utan tvärtom på ett nästan kroppsligt sätt inuti språket. Avbrottens uttrycksform rör sig också framför allt mellan det konkreta och det gränslösa. Allt finns i avbrotten: "När och – / mer än så / att ingen vet // på gränsdrags punkt / och att ett enda / och som – allt".⁷⁶ Vi rör oss mellan unicitet och mångfald; den kroppsliga, tveksamma rytmen tycks säga allt och inget. På samma gång problematiserar denna rytm själva möjligheten att tala om insida och utsida.

75. Fredrik Hertzberg, "Björblings kroppsspråk", Clas Zilliacus & Michel Ekman (red.), *Björblingstudier. Föredrag vid Gunnar Björbling-symposiet den 18–19 maj 1992*, Helsingfors: SLS 1993, s. 108.

76. Gunnar Björbling, *Du går de ord*, Helsingfors: Söderström & C:o förlagsaktiebolag 1955, s. 13.

Den extrema diskontinuiteten och minimalismen i Björlings senare produktion tycks motsätta sig skapandet av en sammanhängande talarposition. Poetens uttryck är inte den monologiska talarens självuttryck, utan snarare ett system av materiella element där fragmentens kanter skaver mot varandra. Enskilda ord, speciellt konjunktioner som ”att”, det formella subjektet ”det” och negationen ”ej” blir till varelser, aktiva aktörer i diktens rum. Substantiven är handlingsord: ”det är och att en gång / att ej-rum, ej-när / det är / och att en gång”.⁷⁷ Överlag ska Björlings disjunktiva dikter inte förstås mot representationens horisont – deras upplevelse av världen är inte kopians förhållande till originalet, utan de skapar sin egen värld, agerar som en del av den. Här kan vi också se en stark koppling till de finlandssvenska modernisternas strävan efter en ”syntes mellan livet och dikten”⁷⁸ och överlag den moderna konstens försök att ”nä en aning om närvaro”, som Hertzberg skriver.⁷⁹ Den hermetiska materialiteten i Björlings poesi är inte ett uttryck för en dold identitet, utan förgrunden och bakgrunden flätas samman, vi lever sammanflätade med materian. Snarare än mot utanförskap, pekar avbrotten i Björlings sena produktion mot ett deltagandets och närhetens etos. Ur den synvinkeln är Björlings poesi inte, och kan heller inte vara, en autonom icke-plats, om man med autonomi förstår en skillnad mellan det litterära och det icke-litterära, eller som en position som utanförstående, landsflyktig visionär, frikopplad från traditionen: ”universum i var punkt”.

Hur ska man då granska Björlings utanförskap utan att falla in i traditionen att läsa hans poesi identitetscentrerat? En möjlig lösning finner vi om vi återvänder till Hammerschlags diskussion om litterära figurer. Argumentet har sina problem, men trots det kan vi med hjälp av hennes förhållningssätt granska Björling som gestalt utan att reducera hans poesi till ett fast uttryck för hans identitet. Hammerschlag föreslår en tredje lösning, som ligger mellan universalism och partikularism, med vars hjälp man kunde undvika den svartvita polaritetens fallgropar. Enligt detta synsätt kan man uppmärksamma den vandrande judens funktion uttryckligen som ett självkritiskt red-

77. Ibid., s. 27.

78. ”elämän ja runon synteisiin”, Vesa Haapala, *Kaipaus ja kielto. Edith Södergranin Dikter-kokoelman poetiikkaa*, Helsinki: SKS 2005, s. 454.

79. Hertzberg, *Moving Materialities*, s. 65.

skap för litterär *figuration* eller *defiguration*, det vill säga språkets – och identitetens – benägenhet att förneka sin egen stabilitet. ”Defiguration kunde således syfta på det figurativa språkets möjlighet att fästa uppmärksamheten vid sig själv, att ifrågasätta sig själv som en källa till representation och sanning”, skriver Hammerschlag i enlighet med Nancys och Lacoue-Labarths mytuppfattning.⁸⁰ Enligt Hammerschlag borde man i en granskning av jude-figuren beakta frågan i vilken mån det figurativa språket över huvud taget kan vara ett svar på problem förknippade med identitet och representation.⁸¹ Hammerschlags tanke om litterära figurer och troper öppnar med andra ord upp för att närma sig de identiteter och röster som kommer fram i poesin med hjälp av begreppet performativitet. Betoningen av den performativa aspekten kunde också vara en lösning på ett problem som litteraturhistorien brottas med, nämligen svårigheten med att överbrygga klyftan mellan det biografiska jaget och den textuella talarrollen. Det lyriska jaget med sina definitioner av det egna självet kunde i så fall identifieras som något skiftande och som ett ständigt prövande av olika positioner, som visserligen har sin koppling till det verkliga identitetsskapandet även på den nationella nivån, men som inte begränsas till ett endimensionellt uttryck för identitet.

I en läsning som uppmärksammar performansen skulle Björlings längtan ut ur kategorierna få sin förklaring just i sättet att först anta, och sedan åter förkasta olika identitetspositioner utan att fastna för gott i någon av dessa. En sådan läsning kunde fånga hur Björlings poesi ger uttryck för längtan efter ett poröst och pluralistiskt varande. Samtidigt möjliggör den detta varande performativt. På detta sätt kan landsflykten som idealiseras av modernisterna även förstås på ett annat

80. ”*Défiguration* would, thus, mark the possibility of figural language calling attention to itself, calling itself into question as representation and truth source.”, Hammerschlag, *The Figural Jew*, s. 14.

81. Den allegoriska judendom, som förmedlades av Emmanuel Levinas till Blanchot och Jacques Derrida, representerade ett sätt för det figurativa språket att bli självkritiskt och dekonstruktivistiskt; den litterära figurens möjlighet till ett begreppsligt upprivande av rötter och den vandrande judefiguren är analoga, Hammerschlag, *The Figural Jew*, s. 17. Enligt Derrida gömmer sig det figurativa språkets potential i dess förmåga att störa språkets universalantagande och fästa uppmärksamhet vid dess partikularism; det problematiserar tanken om språket som något som representerar världen *där någonstans* och påminner om att världen finns i det språk och de begrepp vi använder.

sätt; kanske rotlösheten inte handlar om en avsaknad av rötter, utan om en möjlighet att slita loss rötterna ur den omedelbara kulturella och geografiska jorden, och i universalismens anda plantera dem där man själv vill. Rörelsen utåt är inte bara en flykt ut ur något, utan också en flykt *till* något annat. I detta avseende betyder inte heller icke-lokaliseringen ett passivt utanförskap, utan den siktar på framtiden; den innebär en möjlighet att delta i författandet av sin egen historia. Björlings utrop att hans egen mor är judinna, är en gest med vilken poeten ställer sig utanför den dominerande kulturen och skapar ett poetiskt släktskap med andra utomstående.

Översättning: Daniela Silén